

Van Eeden, Frederik (s.a.), *Van de koele meren des doods*. Amsterdam, Wereldbibliotheek. (Zestiende druk. Eerste druk 1900)

Het verhaal komt moeilijk op gang, maar wordt na een tijd toch boeiend genoeg om de lezer verder te laten lezen. Hoofdstukken XV-XVII zijn zelfs spannend, maar dan valt alles als een pudding ineen. Het verhaal is onnozel. Hoofdpersonage Hedwig (Hetty) Marga de Fontayne is een knap meisje voor wie veel mannen vallen, die ze – zogezegd onbewust van wat ze doet – voor de zot houdt. De doodbrave Johan pleegt zelfmoord uit liefdesverdriet. Ze trouwt, maar dat huwelijk wordt geen succes, ontmoet een kunstenaar, krijgt een doodgeboren kind, wordt prostituee en beland in het hospitaal, waar een non haar weet te bekeren tot een beter leven als weldoenster voor een arme familie. Het is dus door en door romantische en tegelijk naturalistische

roman waarin voor de verandering het hoofdpersonage het noodlot overwint. De roman is vooral geprezen en bekend gebleven omwille van de psychologische analyse van het hoofdpersonage. Van Eeden preekt en preekt, vooral naar het einde toe. Een eindeloze zogenaamd mystiek-religieuze woordenbrij (ook al bekend uit *De kleine Johannes I*) zonder zin of betekenis. Overal God en zonde en schuld. Ik wist niet dat Van Eeden zo'n christelijke preker was, maar ik geloof dat hij zich inderdaad heeft laten dopen toen hij al ouder was. Van Eeden is ook buitengewoon conservatief en puriteins wat seksualiteit betreft. Hij durfde of wilde de dingen niet bij hun naam noemen. "Menstruatie" heet "de tijdmatische veranderingen haars lichaams" (68). "Masturberen" heet "het kwaad der knapen" (103) en wordt beschreven als het grootste kwaad dat er is. Gerard heeft het van een slecht mens geleerd toen hij acht was, maar heeft het voorgoed afgeleerd toen hij vijftien was en dat beschouwt Van Eeden als een uitstekende zaak. "Syfilis" (denk ik toch) wordt beschreven als een ziekte van "een bepaalde en welbekende orde van lijders" (146). En daarbovenop het eindeloze geuleuter over het verhevene van een relatie zonder seks, en dat in 1900, meer dan een eeuw na *Julia* van Feith (123 en passim). Nog erger dan de jezuïeten!

Het standenverschil speelt een grote rol. Hedwig behoort tot de "Hollandse hoge middelklasse in besten vorm" (12), "hoger van stand" (106). Haar vriendje Johan is "burgerlijk" (93) – zelfs in fysieke zin ("Zij wist dat zijn gezicht was wat men in haren kring burgerlijk noemde [...]") (93) – en dat blijkt een onoverbrugbaar obstakel. Het woord "burgerlijk" komt vaak voor en is altijd denigrerend: 121, 149, 152, 184.

De taal vormt een geweldig obstakel. Van Eeden gebruikt, vooral in het begin, zinnen waarin de normale woordvolgorde niet gerespecteerd wordt, zoals ook Couperus dat deed, maar de laatste deed dat met talent.

Sommige woorden zijn niet te begrijpen of op zijn minst raar en vergezocht. Zoals "verontstaltend" (26 en 118), "verwonden" (als adjectief) (26), "mienenwisseling" (26), "onmoed" (33), "belachen" (91), "bevestte" (99), "mienen" (101 en 207), "vervaren" (103), "herjongen" (111) [= opnieuw jong maken], "achtergedaante" (119), "linkse houding" (153), "optijgend" [geen fout voor "opstijgend"] (199), "duidden" (199), "steeën" [in: "pijnlijke steeën in zijn ziel"] (209), "alevel" [in de eerste druk "alével"] (242).

Sommige zinnen zijn niet te begrijpen of raar geformuleerd. Bijvoorbeeld:

30: Maar van nu af ook begon in haar leven de nieuwe pijn, die nooit meer zou aflaten, ontstaande door het stoten harer teerste eigenheden aan de ongevoeligheid van anderen en het harde wanbegrip.

41: De dagen waren haar reeds verafschuwd.

64: Haar weigering om weer naar partijtjes te gaan hield zij niet vol, om haar goedig gedweeën aard, zij geloofde zo graag, dat anderen wijzer en meerder waren dan zij.

72: het reiend samengaan der harmoni[e]ën

95: Wonderbaar genoot hij deze zorg, die in schijn veel meer betekende dan in waarheid, omdat zij kleine dingen zo sterk voelde en zo levendig uitte.

126-127: Als genepen door de ontzaglijke benauwing van haar lieve en tedere mooi mislukt, haar smachtend-begeerde wonne vervloden, de vrees dat haar heilstaat een droeve begoocheling zou blijken en de zwaarmoed haar voor altijd zou bemachtigen, voelde zij een hartstochtelijke liefde voor dien énen eenzamen bergtop waar de schrale dennen zelfs niet meer leven kunnen en de donkervale stenen woest verstrooid liggen.

137: Haar arm huwelijk een teleurstelling, haar leven een doelloos ledig, de zwaarte van haar schuld een schrijnende, kneuzende last.

152: Had zij haar gevonden lakeien met een wenk gebiedend, of wel zelf een voetveeg van geringen, een en ander hadde haar waardiger geleken.

169: Hij sleepte Hedwig daarin mee, en er waren avonden dat zij zich afgemat voelde en als een van koorts herstelde, na zulk een langen rustelozen tocht door Wagners melodieën en accoorden, als door eindeloze overgangen vol prikkelende en bedwelmende bloemenroken. [In de eerste druk met een koppelteken: "bloemen-roken"].

171: Ritsaart was hierin de meest helderziende, want hij had vaak een licht gevoel van minachting als hij zag hoe Hedwig onwetend door haar natuur bedrogen werd en telkens als niet rustte eer zij in die soort vertrouwelijke gesprekken was aangeland, maar hij was ook de zwakste, want wetend, ging hij toch mede en voerde haar, niet zonder streling, verder.

Zie hierover ook het artikel van C.F.A. van Dam in *De Nieuwe Taalgids*, jg. 59 (1966), p. 111-117.

Daaruit leren we ook dat Van Eeden bewust geprobeerd heeft om gewone woorden te vermijden en zijn taal plechtstatig en archaïsch te houden. Hij schrijft bijvoorbeeld "vong" in plaats van "ving" [perfectum van "vangen"] (240), "grel" in plaats van "gril" (193 en 199). Dat heeft uiteraard de leesbaarheid niet bevorderd en de veroudering ten zeerste versneld. Alleen al het aantal tegenwoordige deelwoorden en germanismen is fenomenaal.

Net als Streuvels heeft Van Eeden soms problemen met de consecutio temporum. Bijvoorbeeld:

201: Men ontving Ritsert als klavierspeler, zoals de Engelse aanzienlijken doen, met de bijbedoeling dat hij zijn vaardigheid **zal** tonen tot vermaak der andere gasten.

210: Te haten zelfs begon zij de grauwe huisjes met hun rijen schoorsteentjes, den stank van brandend steenkool, de vaalgroene heuvelen, de witte wegen, en de dorpen die niets **hebben** van het warmbekoorlijke der dorpen thuis. Alles leek mooier en dierbaarder thuis, zelfs de zee en de wolken.

Het enige waar Van Eeden soms goed in is, is in het verzinnen van passende vergelijkingen, en af en toe, maar zelden, formuleert hij treffend. Bijvoorbeeld:

53: Toen [zagen Hedwig en haar vriendje Johan, die speciaal vroeg opgestaan zijn om de zonsopgang te zien] de lauwe morgenwind, het wegvallen der laatste sterren, het angstig nadonkerend westen, de bleke kruin des hemels en eindelijk het geweldige licht en de eerste zonnevonk op den aard-rand. De beschrijving van een nachtmerrie op 134 is knap.

Het boek is geschreven vanuit een onstabiel vertelperspectief. In het begin weet de verteller niet alles (neutral omniscience). Bijvoorbeeld:

7: Ook haar huis was groot en deftig, **wellicht** honderd jaar oud.

8: En, als kind nog, zij **zal** negen jaar oud **geweest zijn**.

96: **Het is niet mogelijk**, door de beschrijving van wat er in den droom gebeurde, een denkbeeld te geven van den wonderbaren zielslust dien Hedwig er bij ondervond.

107: Dit was **waarschijnlijk** zo [...].

110: Hij ging ook ter kerk, en het **zou niet gemakkelijk zijn geweest uit te maken** of hij vroom was uit traditie, of de traditie eerde uit vroomheid.

162: Wie hem als derde had waargenomen had onmiddellijk bemerkt dat [...].

217: zoals waarschijnlijk zijn plan was geweest

Maar Van Eeden houdt het niet vol. Hij wordt later zelfs een echte alwetende verteller (auctorial omniscience). Bijvoorbeeld:

21: Men moet goed in acht houden dat ...

23: Doch men moet wederom wel weten dat ...

80: In waarheid gingen de gevoelens van de oude, verharde, verstompte vrouw en van het jonge, tere, fijne meisje gelijk-op [...].

94: Dit bemerkten zijn van elkander, maar niet van zichzelf.

103: Wat het leven dier beide mensen, als verborgen oorzaak heeft beheerst, hebben zijn ooit van elkander geweten.

108: Nu was er nog iets dat lieden van dieper zelfbesef bevreesd had moeten maken.

138: En dat Hedwig er van gered werd was niet haar schuld.

145: Dit heette zij levensmoeheid, maar het was [...].

209: Ook moet dit gezegd worden [...].

Ook de talrijke vooruitwijzingen zijn typisch voor een auteur die meer weet dan zijn personages. Bijvoorbeeld:

120: Doch zij heeft later anders geleerd.

123-124: Maar tot zulk een uiterste was bij beiden de schaamachtigheid gespannen dat zij grote kwellingen doorstonden en één van beiden zelfs later ziek werd, door het niet willen weten voor elkander van natuurlijke nooddrang.

166: later, in den glans [...], nog weer later, hijzelf oud zijnde en van Hedwig gescheiden, werd zijn eindmening overeenkomstig heersende zede en traditie.

211: Een klein, zwak wichtje dat niet lang leven zou. Maar Hedwig besepte dit niet en verkeerde in een onbeschrijflijke opwinding van geluk. [Je kunt je bovendien afvragen hoe Hedwig dat in godsnaam had kunnen 'beseffen'.]

Ook de interventie van de auteur over de actualiteit van toen wijzen op een alwetende verteller die soms zelfs buiten het verhaal gaat staan. Het socialisme komt een paar keer aan bod (bijvoorbeeld 142) evenals oerconservatieve kritiek op de samenleving van toen (bijvoorbeeld 142).

Mijn uitgave krioelt van de zetfouten. Er zijn zelfs woorden weggevallen. Enkele voorbeelden: "wite" voor "wite" (?), "har" in plaats van "haar" (23), "glimlacht" in plaats van "glimlach" (37) "fraaie" (38), "gloeien" in plaats van "gloeiend" (65), "harmonieën" voor "harmonieën" (72), "glimlacht" in plaats van "glimlach" (77), "malieën" voor "maliën" (99), "verwezenlijken" in plaats van "verwerkelijken" (100), "gebruikte" in plaats van "gebruikten" (160), "vond en zij" in plaats van "vonden zij" (165), "bloemenroken" in plaats van "bloemen-roken" (169), "dan zal er" in plaats van "dan zal je er" (190), "en patroon en probeer" in plaats van "en patroon Hiob, en probeer" [Hiob = Job uit het OT] (190), "zeien: Je [...]" in plaats van "zeien: 'Je [...]" (190), "ik heb geen kwaad gedaan" in plaats van "ik heb geen kwaad gedaan" (190), "in lang was" in plaats van "in lang niet was" (191), "gasterend" in plaats van "gastrend" (200), "Tevens wilde zij" in plaats van "Telkens wilde zij" (211).

In deze uitgave "is waar mogelijk aangepast aan de vereenvoudigde spelling" (4). Ik ben altijd al een tegenstander geweest van dergelijke aanpassingen want je weet waar je begint, maar niet waar je eindigt. Deze uitgever heeft zich beperkt tot eenvoudige spellinggevallen zoals "zo" voor "zoo" en "fris" voor "frisch". Maar alle overige vormen zijn blijven staan: genitieven, verbogen lidwoorden enzovoort. Bijvoorbeeld "na harer moeder dood" (52), "In haren prentenbijbel" (65), "in dien hoek" (66), "God's" (met apostrof) (69) "des levens" (69), "vriend van haar oudsten broer" (72), "met stillen eerbied" (72), "den kern haars wezens" (97), "anderer groot leed" (116) enzovoort. Wie zich daaraan niet stoort, zal zich ook wel niet storen aan "zoo" en "frisch" en dus is de vraag wat voor zin het dan heeft om de spelling te moderniseren. Daardoor wordt het boek zelfs hybride want er wordt een contrast en een spanning gecreëerd tussen genoemde oude vormen en daarbij in het geheel niet passende moderne spelling. Bovendien leiden de aanpassingen soms tot fouten en daardoor tot onbegrijpelijke zinnen. Bijvoorbeeld "De oorsprong van grote wereldlijke en geestelijke ellende kan

diep verborgen en verachtelijk gering zijn, maar zij leidt altijd in sferen ontzuiverd door persoonlijke of grote maatschappelijke schuld.” (103). In de eerste druk staat “leit”, een oude presensvorm van “liggen”. Daardoor wordt de combinatie met het voorzetsel “in” begrijpelijk, maar de inhoud van de zin blijft duister. Met de interpunctie is een loopje genomen: onder meer komma’s toegevoegd en weggelaten à volonté: “Ja maar. het éné uur” in plaats van “Ja maar, het éne uur” (189). Fouten als “bereikte” (129) en “je vind” (184), die ook in de eerste druk al voorkomen, zijn dan weer niet verbeterd. Waarom “kintje” (met “t” bij Van Eeden) veranderd is in “kintie” is mij ook niet duidelijk (191-192). “Verwandte” voor “verwante” is dan weer blijven staan (200). Van Eeden schrijft in de eerste druk soms “Ritsaart” en soms “Ritsert”. Dat is in mijn uitgave geüniformiseerd tot “Ritsaart”. Combinaties van adjectieven door middel van een koppelteken (wat toch een typisch kenmerk is van impressionistisch schrijven) zijn systematisch ongedaan gemaakt: “warm-bekoorlijk” wordt “warmbekoorlijk” (210), enzovoort.

Een meesterwerk is dit beslist niet. Geen enkele jongere zal dit boek nog lezen, maar zelfs ik vond het een hels karwei, al moet ik toegeven dat de psychische warboel in het hoofd van Hedwig soms redelijk goed beschreven is. Het deed mij soms denken aan Streuvels die daar soms ook goed in was. Maar voor de rest is het een onleesbaar boek qua taal en een oninteressant en volkomen verouderd boek qua ideeën en verhaal.

Conclusie: dit boek is niets waard en de uitgave die ik heb al helemaal niet. Maar toch houd ik het nog even als, laten we zeggen ‘bewijsmateriaal’.

Philip Vermoortel
12-2020